

ВІКТИМНІСТЬ В МЕХАНІЗМІ ШАХРАЙСТВА

Попов К.Л.

доцент каф. теорії права і держави НТУУ «КПІ»

На відміну від значної кількості інших злочинів, шахрайство є не просто діянням злочинця, а взаємодією, учасниками якої є щонайменше дві особи (шахрай і жертва), чії власні особливості детермінують цю взаємодію двома зустрічними лініями мотивації [1, с. 98-99]. Тому роль віктимності в механізмі шахрайства проявляється лише в динаміці цього злочину, яка розвивається, минаючи наступні етапи: 1) підготовчі дії та вибір майбутньої жертви; 2) встановлення контакту з нею; 3) здійснення обманних дій і заволодіння майном жертви; 4) зникнення шахрая чи продовження «постзлочинних» взаємодій з жертвою.

Вибір шахраєм своєї майбутньої жертви може бути: індивідуально визначеним (орієнтованим на конкретну людину), груповим (зорієнтованим за певними видовими ознаками), а також випадковим (або невизначеним). В залежності від такого вибору вибудовується і схема майбутнього злочину, здійснюються відповідні підготовчі дії. Визначальним при цьому стає обсяг інформації про потенційну жертву, яким володіє злочинець. Найменшою інформативністю про жертву характеризується невизначений вибір, при якому шахрай концентрується на так званих «універсальних мішенях» (властивостях, притаманних більшості людей). При цьому можливі ситуації, коли, спочатку концентруючись на чисельних групах осіб, в подальшому шахрай проводить більш детальний відбір потенційних жертв.

На вибір жертви впливають численні фактори, серед яких: спосіб (характер) шахрайства; властивості самого злочинця (стать, вік, кваліфікація, «схильності» тощо); наявність або відсутність певних стосунків з потенційною жертвою; особливості соціальної ситуації і, нарешті, просто випадок.

Разом з тим існують універсальні схеми, розраховані на широке коло потенційних жертв. Стереотипно використовуючи певні риси найвіктимніших з них, шахрай досягає своєї мети, проте для більшості інших об'єктів впливу шахрайські маніпуляції минають без наслідків.

Діапазон взаємодій при шахрайстві є дуже різноманітним, починаючи від хвилинних контактів без встановлення будь-яких стосунків до багаторічних тісних взаємовідносин між майбутніми шахраєм та жертвою. За результатами наших досліджень, у 73% випадків будь-яких стосунків між жертвою і суб'єктом злочину не було, 14% характеризувались добрими стосунками, 13% - нейтральними. Варто зауважити, що у злочинах зі збитками на суму до 500 грн. категорії стосунків розташовуються, відповідно, як: 85%, 4%, 11%. Якщо ж шкода була більшою, співвідношення значно змінюється: 53%, 30%, 17%. Тобто, для отримання більшого зиску шахраю необхідно налагодити тісніші зв'язки з майбутньою жертвою. Якщо ж шахрай взаємодіє з незнайомою жертвою, йому доводиться не тільки використовувати універсальні «мішені» жертви, але й сподіватися лише на найтипівішу її реакцію на його дії, «звужуючи» ситуацію взаємодії.

При вчиненні шахрайства важливим є те, на якому рівні встановлений контакт між шахраєм і жертвою. Деякі дослідники подібні контакти класифікують на тілесний (зоровий, слуховий тощо); емоційний (співпереживання); знаковий (жести, міміка тощо); операціональний (розуміння дій іншого та сигналізування про це); предметний (вірне тлумачення взаємних повідомлень); особистісний (розуміння індивідуальних смислів іншої людини); духовний (об'єднання на основі високих смислів та цінностей) [2, с. 66, 110-111]. Важливу роль при здійсненні шахрайства відіграє те, до яких психічних структур жертви проникають «контактні канали», наскільки вони охоплюють контактне поле «шахрай – жертва», а також, наскільки захисні механізми жертви заважають некритичному сприйняттю нею інформації.

Найпоширенішими основними мішенями для шахрая, з огляду на результати нашого дослідження, є: матеріальна зацікавленість жертви (а не корисливість, як часто вважають), споживацькі інтереси (65%); так звані «благородні спонукання» (співчуття, бажання допомогти, жалість, милосердя тощо) (6,5%); особисті почуття (прихильність, симпатія, інтимні почуття тощо) (до 1%); особистісні властивості (корисливість, жадібність, навіюваність, довірливість, самовпевненість, цікавість, честолобство тощо).

Таким чином, використовуючи з одного боку активізовані «мішені» жертви, а з іншого – її оману, шахрай маніпулятивно встановлює своєрідний контроль над її поведінкою, спонукаючи жертву до прийняття вигідного йому рішення.

Сучасні шахраї можуть і не використовувати прямий активний обман, віддаючи перевагу більш завуальованим маніпуляціям, коли, використовуючи напівнатяки, двозначність та певний «настрій», жертву вводять в оману без допомоги прямого обману. Важливо звернути увагу на віктимологічну небезпечність такого прийому, особливо з огляду на те, що за існуючими даними 7-15% населення є легко навіюваними [3, с. 390].

Але випадки, коли особа стає повністю «підконтрольною» шахраю трапляються досить рідко. Значно частіше жертва в процесі шахрайства приймає важливі рішення в умовах певних побоювань і пересторог, спричинених активізацією контролюючих функцій її свідомості. Тобто, самоконтроль має важливе антивіктимогенне значення. Розширення кола джерел та обсягу інформації, що використовуватиметься при прийнятті важливих рішень, співставлення даних, отриманих з різних джерел, дозволить особі уникнути заподіяння шкоди. Ефективний контроль зменшить ймовірність проявів віктимонебезпечної поведінки.

Натомість практика свідчить, що часто повідомлена шахраєм інформація або зовсім не перевірялася жертвою, або проводилась лише поверхова перевірка. Тобто, значний захисний потенціал контролю і самоконтролю, на жаль, не використовується жертвами сучасного шахрайства.

Список використаних джерел

1. Рыбальская В.Я. Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних: Учеб. пособие. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1994. – 196 с.
2. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – СПб.: Речь, 2003. – 292 с.

3. Гарифуллин Р.Р. Иллюзионизм личности как новая философско-психологическая концепция; Психология обмана, манипуляций, кодирования. – Казань, 1997. – 404 с.